

Angelas turi nagus

Apie dievų pasiuntinį baltiškoje religinėje tradicijoje

Gintaras BERESNEVIČIUS

Religijų istorijoje dievų pasiuntiniai paprastai laikomi gana vėlyvais personažais, atsirandančiais jau daug maž susiformavus panteonams, kai išryškėja vyriausieji, asmeniniai dievai, per pasiuntinius perduodantys savo valią žmonėms.

„Senosiose nebiblinėse religijose tarp žmonijos ir aukštesniųjų dievų... atsiranda daug antraeilių dievybių ir dvasių... kurios tam tikra prasme tampa tarpininkais ar užtarėjais“, senųjų religijų žmonės jautė „bet kokio žmogiško tarpininkavimo nepakankamumą, todėl jie ir siekė dangiškojo žemesniųjų dievų tarpininkavimo“.¹ Šis teologizuotas požiūris vis dėlto ne visiškai atitinka religijų istorijos dalykus. „Žemesnieji dievai“ globojo savo gana siauras sritis ir labai retai galėdavo kreiptis į aukštesnes instancijas, juolab dėl kažkokių žmogiškų bėdų. „Tarpininkais“ juos įvardyti labai sunku. Antra vertus, buvo specialūs tarpininkai, kurie dėl savo ypatingos prigimties (pvz., dangiškos ir žemiškos drauge) galėjo palaikyti glaudesnį ryšį tarp dievų ir žmonių pasaulių; be to, dievai dažnai iš savo tarpo išsirinkdavo vieną, kurį ir siųsdavo, prireikus žmonėms pranešti savo valią (Hermis, Merkurijus). Tokio dievo „paskyrimas“ visada būdavo laikomas dieviškosios valios išraiška, jį pasirinkdavo ne žmonės, o „iš viršaus“.

Tiesa, kartais kai kurie religiniai tekstai (pvz., Vedos, įvairių laikotarpių Mesopotamijos himnai bei maldos), kreipdamiesi į vieną dievybę, pamini ir kelias kitas, artimas minėtajai dėl giminytės ryšių ar dėl kokių nors kitų bendrybių; tačiau, matyt, tai ne tiek tarpininkavimo paieškos, kiek naivoka gudrybė: kuo daugiau dievų įpinsi į malda, tuo geriau, išgirs jei ne vienas, tai kitas.

Šiose pastabose pamėginasi parodyti, kad baltų religijų istorijoje dievų pasiuntinys yra ne žmonių „pasirinktas“ ar „įprašytas“ žemesnysis dievas, o griežtas funkcijas turintis dievų, gal ir Dangaus Dievo valios vykdytojas, ir kad jo genezė siekia labai gilius religijų istorijos klodus.

Algis

Šis dievų pasiuntinys minimas dar Jono Lasickio dievų sąrašė: „Algis angelus est summorum deorum“.² Dionizas Poška jį, kaip dievų pasiuntinį, gretina su Hermiu ir Merkurijumi³, Simonas Stanevičius, komentuo-damas Lasickio rinkinį, mano, jog žodis „Algis“ gali reikšti samdinį (nuo „alga“), o tai dievų pasiuntinio profesijai visiškai tinka.⁴ Joachimas Lelewelis Algį („Dievo angelas, pasiuntinys“) jungia su „Patelo vel Potelo“, apibūdinamas jį kaip oro dvasių dievą.⁵

Mikalojus Akelaitis savo pastabose Lelewelio rinkiniui, kaip ir Stanevičius, Algio vardą laiko kilus iš algos – „užmokesčio“, „nuopelno“, tačiau drauge pateikia ir kitą etimologiją nuo elgtis – „*sprawować się, żyć opatrnie*“, tad Algis reikštų paskatinimą gėriui, tarsi sąžinę, liepiančią vengti blogio, o daryti gera.⁶ Wilhelmas Mannhardtas laiko jį kilus nuo Algys – „*Herold, Ausrufer*“, nuo žemaičiuose paliudyto algauti – „rėkti, šaukti“⁷, tad Algis būtų tarsi dievų šauklys, kas, beje, derintųsi su graikiška *aggelos* reikšme. Algį nuo „alga“ – „užmokestis“ kildina Antonas Mierzynskis; Aleksandras Brückneris greta šios etimologijos siūlo ir Algio, kaip dvasios globėjos (*Schutzgeist*), aiškinimą.⁸

Tad, nors ir gana painokai aiškindami, daugelis tyrinėtojų sutaria dėl jo kaip dievų pasiuntinio reikšmės. Etimologizavimais mėginta atskleisti jo pasiuntinystės turinį: Algio funkcijomis gali būti atlyginimas už gera ir bloga, dievų valios pranešimas, žmonių globa. Visos šios versijos, tiesą sakant, nė kiek neprieštarauja viena kitai; labai galimas dalykas, Algis neapsiribodavo viena kokia užduotimi, o tiesiog vykdavo vienokią ar kitokią dievų valią.

Žaltys

Kaip dievų pasiuntinys kartais minimas žaltys:

Oi tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veski į kalnelį
Pas mielą dievelį.⁹

Jonas Bretkūnas liudija, kad sūduviai gyvates ir žalčius laikę dievų tarnais bei pasiuntiniais.¹⁰ Įdomus užsiminimas apie Ragį, Perkūno pasiuntinį, visų žalčių dievaitį,¹¹ tačiau tai abejotino autentiškumo fragmentas: Perkūno ir chtoniškojo pasaulio opozicija perne-lyg stipri, kad žaltys taptų Perkūno atstovu. Kita vertus, žaltys kaip „dievų pasiuntinys“ nėra neįtikėtinas, tačiau jo reikšmė ir paskirtis turėjusi būti kitokia nei Algio. Žaltys tiesiog galėjo liudyti dievus „čia ir dabar“, galėjo būti laikomas chtoniškųjų galių atstovu, dieviškųjų vaisingumo galių nuolatine raiška „buitinėje“ žmonių aplinkoje, nuolatiniu nebyliu priminimu apie dievus.

Žalčio kaip pasiuntinio vaidmuo nėra iki galo aiškus.

Rapa

Greta germanizmo *Engels* prūsų kalboje yra ir kitas angelo vardas – *Rapa*.¹² Matyt juo prūsai vadino spar-nuotą esybę, kurią siunčia Dievas. Tikėtina, jog kadaise kažkoks prūsams pažįstamas personažas galėjo būti

vadinamas panašiu vardu ir tarsi užslinko ant krikščioniškojo angelo įvaizdžio. Šitokio demono pėdsakai tebeišlikę Irane. *Rūpaka* reiškia „pasirodantis tam tikru pavidalu“, *Avestos rūpaka* – „priešiškas demonas“, *rūpa* – „pavidalas, vaiduoklis, regėjimas, sapno reginys“. Galbūt šitoks *Rapa* – angelo vaizdinyus būtų kilęs iš ide. *rep-* „griebti“, plg. *rapati* – „atkąsti, godžiai valgyti, drėksti nagais“. Turint omeny lietuvių rupūžę, kai kuriuos lietuvių vaizdinius apie mirusiųjų griebimą ar rijiimą (taip elgiasi velnias, slibinas, kalno papėdėje ryjantis nuo jo nusiritusias nusidėjėlių vėles), galima gana pagrįstai teigti, jog prūsų angelo vardą įtakojo kažkoks piktojo prado reprezentantas, įtikėtina – po žmogaus mirties įgyjantis teisę į blogo mirusiojo vėlę. *Rapa*, matyt, „griebdavo“ mirusiojo vėlę ir gabendavo ją į kažką, tikriausiai, chtoniško pasaulio vietą.

Prūsų *Rapa* galėtų nurodyti į „paukštišką“ šio personažo prigimtį, „sparnuotame“ angele prūsai galėjo atpažinti ne tik *Engels*, bet ir *Rapa* – dvi demonų ar žemesniųjų dievų „rūšis“. Griebimas, drėskimas nagais galėjo būti vieno ar jų abiejų įpročiu.

Paukščiai ir angelai

Dvigubas prūsiškojo angelo įvardijimas galbūt sietųsi su lietuvių sakmėse minimais įvykiais prie mirštančiojo patalo. Dėl mirštančiojo vėlės grumiasi angelai ir velniai. Ir labai įdomu, jog kartais mirštančiojo vėlę nusinešanti esybė, angelas ar velnias, įsivaizduojama kaip paukštis. Mirštant geram ponui, jo dūšią išneša balandėliai, blogam – susirinkę juodvarniai, t. y. velniai.¹³ Mirštantįjį lanko balandžiai, žąsys (baltos – gerosios dvasios, pilkos – piktosios).¹⁴ Paukščio pavidalu pasirodo ne tik angelai, bet ir velniai. Be to, kartais velnias vaizduojamas ar pasirodo paukščiu, sakoma „velnias, kaip paukštis, išspruko pro stogą“,¹⁵ velnias pasirodo kaip „labai dyvinas paukštis, žvirblio didumo, su didelėmis akimis“.¹⁶

Lietuvių mitologijoje velniui priskiriamas sugebėjimas skristi (jis skrieja viesulu, virš medžių viršūnių).¹⁷ Tikriausiai tai galima aiškinti velnio kaip „oro dvasios“ funkcijomis. Prūsai žinojo Patelo ar Pokoliaus vadovaujamą oro demonų sritį; lietuviuose atskiras oro dvasių pasaulis nėra išlikęs ir, matyt, susiliejo su velniais.¹⁸ Galimas dalykas, anksčiau lietuvių protėviams buvo pažįstamos tam tikros oro dvasios, pasirodančios ir paukščių pavidalais. Bet kuriuo atveju mirusieji, ypač – atgailaujančios vėlės, lietuvių tikėjimuose dažnai pasirodo kaip paukščiai.

Tačiau esybės, prie mirštančiojo patalo kovojančios dėl vėlės, išties atrodo gali turėti tam tikrų paukščių bruožų, visų pirma – sparnus ir nagus, kuriais įsikimbama į vėlę. Tradiciškai angelas vaizduojamas sparnuotas, ir tai ne vien simbolis. Prisiminkime, kad ikonografijoje su sparnais vaizduojami ir velniai – tai logiška: ir jie kadaise buvo angelai. Gana patikimai galėtume spėti, jog kadaise dievų pasiuntiniai buvo įsivaizduoti ne tik sparnuoti (plg. rudimentinius Hermio – Mer-

kurijaus sparnelius), bet ir genetiškai atsirado iš dievų (Dievo) pasiuntinio – paukščio įvaizdžio. Dažnas etiologinių sakmių ir mitų siužetas (ypač izoliuotose tautose) – apie tai, kaip Dievas siunčia paukštį ką nors nuveikti ar ko nors atnešti. Lietuvių sakmės teigia, jog žmonėms ugnį Dievo įsakymu atnešė kregždė.¹⁹ Atrodo, čia susiduriame su tradicija, kurioje Dievas savo veikalai pasitelkia gyvūnus, mūsų atveju, – paukščius. Daugelyje religijų Aukščiausioji Dievybė įsivaizduojama gyvenanti danguje (arba ant aukšto kalno): ryšį tarp jos ir žmonių palaikyti išties gali tik paukščiai.

Baltiškoje tradicijoje paukščiai – Dievo pasiuntiniai yra jau gana reliktinis įvaizdis. Tačiau jis padažnėja, kai kalbama apie mirštančiojo vėlės likimą. Dėl jos besikaunantys angelai ir velniai turi „paukščių“ bruožų. Šis motyvas turėtų būti labai archaiškas: gerojo ir blogojo demono kova už mirusiojo sielą minima dar „Avestoje“. Krikščionybėje tokios kovos idėja sunkiai įsivaizduojama. Vis dėlto ir krikščionybė perima labai archaišką sparnuoto Dievo pasiuntinio įvaizdį.

Jo genezė turėtų siekti labai senus laikus ir turėtų sietis su tokia religine bei kultūrine epocha, kai Dievas įsivaizduotas ne tik žmonių, bet ir žvėrių valdovu, ir jo pagalbininkais bei pasiuntiniais laikyti žvėrys (plg. lietuvių žalčio – pasiuntinio motyvą).

NUORODOS:

- Viard A. A., O. P., Duplacy J. Посредник // Словарь библейского богословия. – Брюссель, 1974. – С. 852–858; С. 852; 855.
- Mannhardt W. Letto – Preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – S. 356.
- Poška D. Raštai. – V., 1959. – P. 357.
- Stanevičius S. Raštai. – V., 1967. – P. 297.
- Lelewel J. Pisma rozmaite. – Poznań, 1883. – S. 81.
- Ibid., S. 81, išn. Nr. 3.
- Mannhardt W. Op. cit., S. 375.
- Ibid., S. 375, išn.
- Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai T. 2. – Tübingen, 1948. – P. 75.
- Bretkūnas J. Rinktiniai raštai. – V., 1983. – P. 27.
- Aleksa Z. Stabmeldiška Lietuva. – Boston, Mass., 1912. – P. 15.
- Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь. – М., 1979. Е – Н. – С. 41–42.
- LTR 462 /190/.
- Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. – Chicago, 1903. – P. 43.
- Tauta ir žodis. – K., 1929. – T. 5. – P. 638.
- Basanavičius J. Op. cit. – P. 289.
- Vėlius N. Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis. – V., 1987. – P. 69–72; Beresnevičius G. Dausos. – V., 1990. – P. 118 ir kt.
- Beresnevičius G. Op. cit., – P. 122–123.
- Balys J. Lietuvių liaudies sakmės. – V., 1940. – P. 10–11.

An angel has nails

About messengers of gods in the tradition
of Baltic religion

Gintaras BERESNEVIČIUS

The messengers of the pre-Christian gods such as Algis, grass-snake and Prussian Rapas are mentioned in mythological sources and in folklore. The messengers of gods are always destined by the gods themselves, they are with wings and have the nature of a bird. These are angels, their genesis going back to religious cultural epoch when God was believed to be the ruler not only of people but also of beasts.